

ZAKAJ JE JEZIK *BRIŽINSKIH* *SPOMENIKOV* ZGODNJA SLOVENŠČINA?¹

V prispevku so prikazane ter s stališča teorije in metodologije zgodovinskega jezikoslovja kritično ovrednotene različne hipoteze o izvoru jezika t. i. *Brižinskih* (tudi *Freisinskih*) spomenikov, treh slovanskih besedil, zapisanih v obdobju 972–1039. Argumenti v podporo raznih genealoških jezikoslovnih opredelitev slovanskega jezika tega visokosrednjeveškega rokopisnega spomenika so namreč zelo raznorodni (zgodovinski, paleografski, tekstološki, zgodovinskojezikoslovni). Določitev genealoške pripadnosti, tj. narečne osnove, poljubnega jezikovnega sistema pa je možna samo na osnovi zgodovinskojezikoslovne analize jezikovnih lastnosti slednjega, in sicer si po principu »od spodaj navzgor« po relevantnosti sledijo glasoslovno, oblikoslovno, skladenjsko in besedoslovno merilo.

Ključne besede: primerjalno jezikoslovje, genealoška jezikoslovna klasifikacija, alpska (zahodna južna) slovanščina, zgodnja slovenščina, *Brižinski* (*Freisinski*) spomeniki

Why is the language of the *Freising Fragments* Early Slovene?

The article presents various hypotheses on the origin of the language of the so-called *Freising Fragments* (Slovene *Brižinski/Freisinski spomeniki*, Latin *Monumenta Frisingensia* = MF), three Slavic texts written c. 972–1039, which are critically assessed from the viewpoint of the theory and methodology of historical linguistics. In fact, the arguments in favour of the various genealogical linguistic attributions of the Slavic language of these High Medieval manuscript texts are very heterogeneous, i.e. historical, palaeographic, textual, and historical linguistic. However, the genealogical linguistic or dialectological attribution of any linguistic system is possible only on the basis of historical linguistic analysis of the latter. In doing this, linguistic criteria are prioritized following a “bottom-up” principle, i.e. phonetics/phonology, morphology, syntax, and vocabulary.

Keywords: comparative linguistics, genealogical linguistic classification, Alpine (Western South) Slavic, Early Slovene, *Freising Fragments*

¹ Gledano vsebinsko je druga polovica pričujočega besedila sinteza in nadgraditev prispevkov o notranji in zunanji zgodovini slovenskega jezika v srednjem veku v Šekli 2016a, 2016b, 2018, 2021, 2022a, 2022b, 2023. Raziskava, predstavljena v razdelku 2 Najvidnejše interpretacije izvora besedil in jezika *Brižinskih spomenikov*, je bila opravljena posebej za ta prispevek.

1 Uvod

Brižinski (tudi *Freisinški*) *spomeniki* (BS), latinsko *Monumenta Frisingensia* (MF), se v slavistiki imenujejo tri slovanska besedila – I *Glagolite po naz redka sloueza* = *Glagolite po nas redka slovesa* (obrazec splošne spovedi), II *Eccę bi detd naf ne zegrefil* = *Ete bi dęd nař ne saęręřil* (pridiga o grehu in pokori) in III *Iaz ze zaglagolo zlogeiu* = *Jaz se zaglagolo zlodęju* (obrazec splošne spovedi) – v latinskem rokopisnem zborniku z liturgično-homiletično vsebino, zapisana v obdobju 972–1039. *Brižinski spomeniki* od svojega odkritja leta 1803 pa vse do danes sprožajo različne interpretacije o svojem izvoru. S problematiko zgodovinskih okoliščin nastanka teh besedil, njihove pisave in črkopisa, morebitnih drugojezičnih besedilnih vzporednic in predlog ter izvora njihovega jezika so se ukvarjala najvidnejša imena evropskega jezikoslovja. Eno od temeljnih jezikoslovnih vprašanj v zvezi s temi besedili je torej tudi genealoška jezikoslovna opredelitev njihovega jezika, in sicer predvsem v razmerju do stare cerkvene slovanščine. Argumenti, s katerimi jezikoslovci pristopajo k odgovarjanju na to vprašanje, pa so zelo raznorodni, in sicer so to lahko zgodovinska dejstva, povezana z nastankom besedil, njihova pisava in črkopis, genealoško razmerje med temi tremi besedili ter vsebinsko podobnimi besedili v latinščini, (bavarski) stari visoki nemščini in stari cerkveni slovanščini kot tudi lastnosti jezika samega. Določitev genealoške pripadnosti, tj. narečne osnove, poljubnega jezikovnega sistema pa je možna samo na osnovi zgodovinskojezikoslovne analize jezikovnih lastnosti slednjega, in sicer si po principu »od spodaj navzgor« po relevantnosti sledijo glasoslovno, oblikoslovno, skladensko in besedoslovno merilo.

V prispevku so prikazane in s stališča teorije in metodologije zgodovinskega jezikoslovja kritično ovrednotene različne hipoteze o nastanku *Brižinskih spomenikov*. Najprej je podan zgodovinski pregled najvidnejših interpretacij izvora besedil in jezika tega visokosrednjeveškega rokopisnega spomenika ter njihovo vrednotenje s stališča zgodovinskega jezikoslovja. Sledi *excursus*, v katerem so za potrebe nadaljnjega izvajanja definirane stara cerkvena slovanščina in njene redakcije. Jezik *Brižinskih spomenikov* je nato postavljen v kontekst notranje zgodovine slovenskega jezika. Na podlagi spoznanj zgodovinskojezikoslovne analize relevantnih glasovnih in oblikovnih lastnosti jezika *Brižinskih spomenikov* je podana njegova genealoška jezikoslovna opredelitev, ki ne more biti nič drugega kot jezik slovenskega jezikovnega prostora v času okoli leta 1000 n. št.

2 Najvidnejše interpretacije izvora besedil in jezika *Brižinskih spomenikov*

V naslednjih razdelkih so predstavljene najvidnejše interpretacije izvora besedil in jezika *Brižinskih spomenikov* od njihovega odkritja leta 1803 do Isačenkove izdaje leta 1943.

2.1 Odkritje in prve opredelitve

Po sekularizaciji na Bavarskem, ki je potekala v letih 1802–1803, je iz knjižnice samostana svetega Korbinijana v Freisingu v javno knjižnico v Münchnu (Bibliotheca Regia Monacensis, od 1919 Bavarska državna knjižnica)² prispel tudi latinski kodeks s signaturo Cod. Frising. 226 (pozneje Clm 6426). V tem je leta 1803 kustos imenovane knjižnice Bernhard Joseph Docen (1782–1828), ki je bil zadolžen za kritični pregled in katalogizacijo latinskih rokopisov iz Freisinga, na dveh mestih v kodeksu našel tri besedila v slovanskem jeziku, o čemer je strokovno javnost obvestil v dveh prispevkih v letih 1806 in 1807.³ Novo najdena besedila so bila v prvem prispevku samo omenjana v oklepaju kot »die kleinen Denkmäler der illyrischen oder dalmatischen Sprache« (Docen 1806: 230), v drugem pa nekoliko natančneje predstavljena s citati začetka vsakega izmed njih, njihov jezik pa je bil predvsem glede na njihov domnevni izvor označen kot »kärnthnerisch illyrisch« (Docen 1807: 191).⁴

O tej prvi vesti je Jacob Grimm (1785–1863) opozoril Josefa Dobrovskega (1753–1829). Ta si je besedila ogledal v münchenski knjižnici in o novi najdbi obvestil Jerneja Kopitarja (1780–1844) v pismu dne 22. julija 1811. S posredovanjem Wilhelma von Humboldta (1767–1835) je Kopitar iz Münchna prejel faksimile vseh treh besedil, o čemer piše v pismu Dobrovskemu 5. decembra 1812. Sledilo je dolgoletno dopisovanje med Dobrovskim in Kopitarjem, ki je trajalo do 28. julija 1828, v okviru katerega sta jezikoslovca reševala nejasna mesta v besedilih in razpravljala o zasnovi izdaje spomenikov, ki naj bi jo pripravil Kopitar.⁵ Novico o odkritju slovanskih besedil je objavil tudi Dobrowský v svoji reviji *Slovanka* leta 1814, pri čemer se je namenoma vzdržal vsakršne interpretacije jezika odlomkov in delo prepustil »geborenen Krainern« 'rojenim Kranjcem', da se izrečejo o tem pomembnem spomeniku svojega jezika.⁶ Aleksandr Hristoforovič

² Osrednja knjižnica v Münchnu je bila ustanovljena leta 1558 in je spreminjala imena: 1558–1622: Vojvodska dvorna knjižnica (nem. Herzogliche Hofbibliothek), 1622–1805: Volilnoknežja dvorna knjižnica (nem. Kurfürstliche Hofbibliothek), 1805–1829: Kraljeva dvorna knjižnica (nem. Königliche Hofbibliothek), 1829–1919: Kraljeva dvorna in državna knjižnica (nem. Königliche Hof- und Staatsbibliothek), od 1919: Bavarska državna knjižnica (nem. Bayerische Staatsbibliothek).

³ Prvi dve vesti o najdbi treh slovanskih besedil v kodeksu iz Freisinga s signaturo Cod. Frising. 226 v münchenski knjižnici sta bili anonimni. Sprva se je mislilo, da je njun avtor Johann Christof von Aretin (1774–1824), tedaj višji dvorni knjižničar in urednik publikacije *Beiträge zur Geschichte und Literatur; vorzüglich aus Schätzen der pfalzbaierischen Zentralbibliothek zu München*, v kateri je izšla prva vest o odkritju. Pozneje se je izkazalo, da je prispevka napisal kustos v omenjeni knjižnici Bernhard Joseph Docen (1782–1828) (Brunner 1997: 292–293).

⁴ »Die Gründe, warum wir den in den hier befindlichen Stellen herrschenden Dialect für kärnthnerisch illyrisch halten, beziehen sich zunächst auf die Vergleichung mit einigen in illyrischer Sprache gedruckten Werken, besonders aber auch auf die wahrscheinliche Herkunft jener Handschrift./« (Docen 1807: 191.)

⁵ Korespondenca med Dobrovskim in Kopitarjem je zbrana in objavljena v Jagić 1885, o njunem dopisovanju glede *Brižinskih spomenikov* gl. Orožen 1996.

⁶ »Ich enthalte mich absichtlich aller Erläuterungen, deren diese schätzbaren Uiberbleibsel gar sehr bedürfen, da ich geborenen Krainern nicht vorgreifen will, welche nicht lange mehr säumen werden, diese alten Denkmäler ihrer Sprache öffentlich bekannt zu machen und sie mit einem zweckmäßigen Commentar zu versehen.« (Dobrowský 1814: 251.)

Vostokov / Александр Христофорович Востоков (1781–1864) je v svoji razpravi *Разсуждение о Славянскомъ языкѣ* (1820) 'Razprava o slovanskem jeziku', ki pomeni začetek primerjalnega jezikoslovja slovanskih jezikov, omenil tudi jezik nove najdbe in ga imenoval »Крайнскій язык 10го столѣтїа« 'kranjski jezik 10. stoletja' ter po Dobrovškem povzel osnovne podatke o *Brižinskih spomenikih* (Востоковъ 1820: 9–10, 53–55).

2.2 Köppen-Vostokova in Kopitarjeva izdaja

Izdaja besedil *Brižinskih spomenikov* je potekala postopoma. Kopitar je v svoji recenziji Dobrovškega starocerkvenoslovanske slovnice *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822) 'Slovnica starega narečja slovanskega jezika', ki ji je v dodatku *Nachschrift* dodal tudi nekaj pripomb k študiji Vostokovega iz leta 1820, priobčil besedilo prvega spomenika s prepisom v cirilico in prevodom v latinščino (Kopitar 1822: 102–107). Besedila vseh treh spomenikov je nato objavil Franc Metelko (1789–1860) v svoji *Lehrgebäude der slowenischen Sprache* (1825) 'Slovnica slovenskega jezika', in sicer s prepisom v metelčico, prevodom v tedanjo knjižno slovenščino in komentarjem (Metelko 1825: XXXVII–L). Že v približno istem času je Pavel Josef Šafařík / Pavol Jozef Šafařík (1795–1861) v svojem pregledu slovanskih jezikov in književnosti *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826) 'Zgodovina slovanskega jezika in književnosti po vseh narečjih' v poglavju o zgodovini slovenskega jezika in književnosti *Schicksale der windischen Sprache und Literatur* kot del zgodovine le-teh omenil tudi *Brižinske spomenike* (Schaffarik 1826: 276–277).⁷

Prvo znanstveno izdajo *Brižinskih spomenikov* sta oskrbela Peter von Köppen / Петр Иванович Кеппен (1793–1864) in Vostokov leta 1827, pri čemer je Köppen pripravil izdajo besedila (Кеппенъ 1927) – za datacijo rokopisa se je obrnil na tedanje največje strokovnjake za latinsko paleografijo v nemškem prostoru; to so bili Georg Heinrich Pertz, Ulrich Franz Kopp in Jacob Grimm –,⁸ Vostokov pa

⁷ »Allein spätere Erfahrungen zeigten zur Genüge, dass der Anfang der Schreibekunst bei den Karantener-Slawen wo nicht in der vorkyrillische Periode, so doch in diese hinaufgerückt werden müsse. Diess ist durch die Entdeckung der überaus wichtigen windischen Fragmente in München ausser allen Zweifel gesetzt worden. Hier war man nämlich so glücklich, in einer alten Handschrift, die Jahrhunderte lang im Stifte Freisingen aufbewahrt war, drei kurze slawische Aufsätze aus der ältesten Zeiten im windisch-krainischen Dialekte zu entdecken.« (Schaffarik 1826: 276.) Šafařík/Šafařík tudi pozneje v svojem delu *Slowanský národopis* (1842) *Brižinske spomenike* prišteva med besedila slovenskega jezika kot »nářečí korutansko-slowenské« (Šafařík 1842: 34, 72).

⁸ Georg Heinrich Pertz: »Nach dem was ich von leteinischen Schriften gesehen habe, würde ich die kleinere ganz runde lateinische Minuskel „Confitentibus tibi dnē“ in das XIe Jahrhundert setzen, und dasselbe Alter der kleinern slavischen Schriftprobe zuschreiben. Die grössere slavische Schrift gehört in das X^e oder selbst das IXe Jahrhundert« (pismo Pertz a Köppenu z dne 2. februarja 1824). Ulrich Franz Kopp: »Gegen Pertz Meinung kann ich nichts erhebliches sagen; indessen hätte ich Ihre Handschrift auf den Blick in das XIIe Jahrhundert gesetzt« (pismo

študijo k izdanim besedilom (Востоковъ 1827). Vostokov je opazil, da je pridiga *Ecce bi detd naf ne zegrefil* podobna pridigi v cerkveni slovanščini tedaj neznane-ga avtorja *Поучение на память Св. Апостола Марка* 'Pridiga v spomin svetega apostola Marka' v *Prologu* za dan 25. aprila, ki pa – čeprav del starocerkveno-slovanškega slovstva – slogovno in vsebinsko ni vezana na vzhodno krščanstvo (»слогъ и манеръ въ ономъ кажутся не Греческіе«),⁹ spovedna obrazca pa s starovisokonemškima spovednima obrazcema, ki ju je bil objavil Melchior Goldast (1578–1635) v svojem delu *Alamannicarum rerum scriptores aliquot veteres* (1606) 'Nekateri stari pisci o alemanskih zadevah', in se začenjata takole: *Ich widersaig diem Tiuvcl und allen sinen werchen, unt allen sinen gezierdin* 'Jaz se odpovem hudiču in vsem njegovim delom in vsem njegovim lepotam' in *Ih wirdu Gote almahtigen bigihtig, inti allen Gotes heilagon, allero minero suntono* 'Jaz sem bogu vsemogočnemu in vsem božjim svetnikom izpoveden vseh svojih grehov' (Востоковъ 1827: 21, 24).¹⁰

Drugo znanstveno izdajo *Brižinskih spomenikov* je pripravil Kopitar v svoji izdaji *Kločevega glagolita (Glagolita Clozianus)* leta 1836, in sicer v razdelku *Specimen dialecti carantanicae sec. X*. 'Primerak karantanskega narečja 10. stoletja', prevedel jih je v staro cerkveno slovanščino in latinščino (Kopitar 1836: XXXIII–XLVII). Na osnovi paleografskih spoznanj tedaj nekdanjega ravnatelja Münchenske knjižnice J. B. Bernharta, ki je ugotovil, da so latinski kodeks napisale tri roke v 10. stoletju, pri čemer je ista roka napisala tako darovnico, s katero je nemški cesar Oton I. (vladal 936–973) freisinškemu škofu Abrahamu (škofoval 957–994) leta 972 daroval posest v kraju Godego v treviški grofiji, kot tudi prvi *Brižinski spomenik*, sklenil: »Verbo, fuit codex ipsius Abrahami Ep. „vademecum“« (str. XXXIV) 'Z eno besedo: ta isti kodeks je bil priložnik škofa Abrahama'. Poleg tega je Kopitar ovrgel hipotezo Dobrovskega, ki mu jo je ta predstavil v pismu dne 21. novembra 1826, da je drugi spomenik lužiškosrbsko-češkega izvora – besedilo naj bi sestavil merseburški škof Boso (škofoval 968–970) okoli leta 970, nato naj bi ga priredil praški škof Adalbert/Vojteh (škofoval 982–997), to prirejeno besedilo pa naj bi nekdo prilagodil za Karantance –, na kar naj bi kazale oblike kot *vygnan* (II, 9) in *modliti* (II, 6, 59). Kopitar se je pri svoji argumentaciji opiral na dejstvo, da je Urban Jarnik (1784–1844) v svojem slovarju *Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich* (1832) 'Poskus etimologije slovenskega narečja v

Koppa Köppenu z dne 29. marca 1825). Jacob Grimm: »Die Schrift in den Freisinger Urkunden machen Sie mir, ich gestehes, zu jung. Ich würde nicht zaudern sie ins IX^{te} oder mindestens in die erste Hälfte des X^{ten} Jahrhunderts zu setzen./« Natis odlomkov iz korespondenc je v Кеппенъ 1927: 11–12.

⁹ »Признавая Южно-Словенскіе памятники сіи столь древними, съ удивленіемъ открываемъ, что одинъ изъ нихъ, и именно проповѣдь: *Ecce bi detd nas* и пр. имѣеть разительное сходство со статьею Церковно-Словенскою, – съ *поученіемъ на память Св. Апостола Марка*, помѣщеннымъ въ Прологъ Апрѣля въ 25^и день. Неизвѣстно, кѣмъ сочинено сіе поученіе: слогъ и манеръ въ ономъ кажутся не Греческіе.« (Востоковъ 1827: 21.)

¹⁰ Navedena starovisokonemška spovedna obrazca sta v navedenem Goldastovem delu natisnjena na straneh 173 in 174, Vostokov navaja, da sta na straneh 134 in 135.

Notranji Avstriji' prisotnost *vy-* in *d* v npr. *šidlo*, *kridlo*, *motovidlo* dokumentiral tudi na Koroškem.¹¹

Ob prvih interpretacijah in prvih izdajah je treba omeniti vsaj še eno pomembno odkritje v zvezi z besedilnimi vzporednicami. Leta 1840 je Vukol Mihajlovič Undoljski / Вукол Михайлович Ундольский (1816–1864) v Sergejevem samostanu Svete Trojice (rus. Свято-Троицкая Сергиева лавра) v nekem rokopisnem zborniku iz 13. stoletja našel tri pridige *Klimenta епископа Словенска* 'Klimenta, slovanskega škofa' – ugotovil je, da gre za Klimenta Ohridskega (ok. 830/840–916), učenca Konstantina in Metoda –, pri čemer je bila druga od teh pridig *Poučeniye na pamjatъ apostola ili mučenika* 'Pridiga v spomin apostola ali mučenika' popolnoma enaka pridigi *Poučeniye na pamjatъ Sv. Apostola Marka*, ki jo je leta 1827 objavil Vostokov (Ундольский 1867).

2.3 Schleicherjeva zgodovinskojezikoslovna opredelitev jezika

Prve interpretacije izvora jezika *Brižinskih spomenikov* kot slovenskega so torej temeljile predvsem na zgodovinskih dejstvih, tj. povezanost besedil z delovanjem freisinške škofije v Vzhodnih Alpah, hkrati so bile najdene tudi prve besedilne vzporednice v stari visoki nemščini in stari cerkveni slovanščini, medtem ko so bila jezikovna dejstva v ozadju. Prvi, ki je argumentacijo naslonil izključno na jezikovna dejstva, pa je bil indoevropski in slovanski primerjalni jezikoslovec August Schleicher (1821–1868). V svojem članku *Ist das altkirchenslawische altslowenisch?* (1858) 'Ali je stara cerkvena slovanščina stara slovensčina?' je z jezikoslovnimi argumenti zavrnil Kopitar-Miklošičevo tezo o panonskem, torej slovenskem izvoru stare cerkvene slovanščine ter dokazal, da je stara cerkvena slovanščina dejansko *stara bolgarščina* (nem. *altbulgarisch*), *stara slovensčina* (nem. *altslowenisch*) pa je izpričana v jeziku *Brižinskih spomenikov*.¹² Njegovi glavni argumenti so bili jezikoslovni, in sicer predvsem različne glasovne spremembe in oblikovne razlike, prisotne v slovensščini (vključno z jezikom *Brižinskih spomenikov*) in »srbščini« (z današnjega stališča štokavščini) na eni strani ter stari

¹¹ »Das in M. und U. Kärnten gebräuchliche wy-gred, der Auswärt d. i. Frühling (exitus?); das vom Herrn Metelko angeführte vivalda, Thiere, Geflügel von vyvaliti st. isvaliti, ausbrüten, die in O. K. noch häufigeren wy, z. B. wydélati, wydréti, wygnati, wyganjati, wygladiti, wyjilkati, wyléfti, wylisati, wyletéli, wymozhiti, wyrésati, wyshéti, wysghati, wylékati, wyfuti, wylipati, wylmoditi, wylhivati, wytekniti, wytézhzi, wytergati, wytihni, u. d. m., ferner die Wohlklangshalber eingefalteten d hldlo, kridlo, motovidlo u. f. w. Dann die im tieferen U. Kärnten häufig vorkommenden Nasallaute weifen wahrscheinlich auf früheren Zusammenhang mit der Sprachordnung B.« (Jarnik 1832: 52.)

¹² »Das altkirchenslawische wird also mit unrecht altslowenisch genannt, es ist vielmehr, wenn man es ethnographisch benennen will, altbulgarische zu nennen. Dagegen würden wir vorschlagen die sprache der Freisinger monumenta (abgedruckt zuerst in Kopitars glagolita clozianus, dann als anhang in Miklosichs chrestomatia palaeoslovenica 1854) altslowenisch zu nennen, da diese fragmente unbezweifelt slowenisch sind, aber aus sehr alter zeit stammen, mit fug demnach altslowenisch heißen mögen*). /.../ Die Gründung dieser ansicht kann nur durch darlegung von eigenthümlichkeiten in den lautgesetzen bewirkt werden, die dem slowenischen mit dem serbischen gemeinsam sind, während sie im bulgarischen abweichen.« (Schleicher 1858: 321–322.)

cerkveni slovanščini in bolgarščini na drugi. Med glasovnimi spremembami so mu najpomembnejši različni odrazi prvotnih **dj*, **tj* (npr. sln. *meja*, srb. *međa* vs. blg. *graždanin*), pri čemer je odločilno, da slovenska glasovna odraza (*dj*) in č nista mogla nastati iz starocerkvenoslovanskih *žd*, *št*, med oblikovnimi razlikami pa navaja npr. različni končnici rodilnika ednine moškega in srednjega spola zamenske sklanjatve *-ga* vs. *-go* (npr. sln. *jega*, *koga*, BS *takoga*, *iega*, srb. *njega*, *koga* vs. stsl., blg. *nego*, *kogo*). Edini vpliv stare cerkvene slovanščini v jeziku *Brižinskih spomenikov* je videl v končnici prve osebe množine sedanjika, ki je v stari cerkveni slovanščini *-mъ*, v *Brižinskih spomenikih* *-m*, v slovenščini pa *-mo* (končnica *-mo* torej ni kontinuant končnice *-m*).

2.4 Preučevanje genealoških razmerij med besedili v različnih jezikih

Za razliko od Schleicherjeve pa so se nadaljnje raziskave znova osredinile na preučevanje genealoških razmerij med starocerkvenoslovanskimi in besedili *Brižinskih spomenikov*. Izmail Ivanovič Sreznjevski / Измаил Иванович Срезневский (1812–1880) je v svojem dodatku k ponovni izdaji Vostokovih del z naslovom *Филологическія наблюденія А. Х. Востокова* (1865) 'Filološka odkritja A. H. Vostokova' zapisal, da besedila *Brižinskih spomenikov* niso nastala neodvisno od stare cerkvene slovanščine, pri čemer je krščansko terminologijo v *Brižinskih spomenikih* razlagal kot kalkirano iz grščine (npr. *rab božji* po gr. *doũlos theoũ*) (Срезневскій 1865).¹³ Franc Miklošič / Franz Miklosich (1813–1891) je v svoji študiji *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen* (1875) 'Krščanska terminologija v slovanskih jezikih' zagovarjal stališče, da je t. i. Klimentova homilija *Poučjenje na pamjaty apostola ili mučenika* nastala pod vplivom besedil, ki so izpričana v drugem in tretjem *Brižinskem spomeniku* ali pa bila prevedena neposredno iz stare visoke nemščine ali latinščine (Miklosich 1875: 6–8).¹⁴ Nasprotno pa je Vatroslav Jagić (1838–1923) menil, da je bilo obratno, tj. da so starocerkvenoslovanska besedila vplivala na nastanek besedil v *Brižinskih spomenikih*.¹⁵

¹³ »Имѣя все это въ виду можно придти къ заключенію, что Фрейзингенскія статьи представляют собою особый самостоятельный Латино-Словенскій Хорутанскій опыт примѣненія Славянскаго языка къ христіанству, независимый отъ языка Церковно-Славянскаго, образовавшагося самостоятельно на Греко-Славянскомъ говоровѣ Европы. Едва ли впрочемъ такое заключеніе можетъ выдержать строгій разборъ.« (Срезневскій 1865: 83.)

¹⁴ »Die entsprechende Formel wird entweder in Pannonien aus dem deutschen übersetzt, oder es wird eine in Karantanien gefertigte Übersetzung nach Pannonien gebracht: letzteres ist mir wahrscheinlicher. Hier lernt Klemens die Formel kennen. Hier oder, was nicht ausgeschlossen ist, in Bulgarien verpflichtet er Theile der Beichtformel in eine für das Fest eines Apostels oder Märtyrers bestimmte Homilie. Es kann auch angenommen werden, Klemens habe die uns vorliegende Homilie aus dem lateinischen übertragen, was zur Gewissheit würde, wenn es gelänge, das lateinische Original der Homilie aufzufinden.« (Miklosich 1875: 8.)

¹⁵ »Nach Miklosich's Auseinandersetzung hätte Clemens die bereits vorhanden gewesene Confessio generalis der vor ihm thätig gewesenen deutschen Prediger irgendwie benutzt, er setzt also die Freisinger Denkmäler als älter voraus. Mir scheint auch das umgekehrte Verhältniss nicht unmöglich zu sein, d. h. es lässt sich wohl denken, dass die deutschlateinischen Prediger, durch die glänzenden Erfolge der slavischen Mission gezwungen, sich das Werk der slavischen Prediger zu Nutzen gemacht hätten, natürlich nur insoweit, als es der Ritus der abendländischen Kirche und ihre Satzungen

2.5 Vondrákova in Isačenkova izdaja

Ob koncu tega kratkega pregleda naj bodo omenjene še tri znanstvenokritične izdaje *Brižinskih spomenikov* s konca 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja, ki pa se v interpretaciji izvora jezika tega spomenika med seboj precej razlikujejo. To so Vondrákova (1896), Ramovš-Kosova (1937) in Isačenkova (1943), pri čemer je treba poudariti, da je le Ramovševa izdaja tista, za katero se lahko reče, da za genealoško jezikoslovno opredelitev jezika uporablja ustrezno metodologijo zgodovinskega jezikoslovja in je zato edina relevantna.¹⁶ Sledi predstavitev ostalih dveh hipotez, pri čemer je prva od dveh nastala pred Ramovševo, druga pa še celo po njej.

Václav/Wenzel Vondrák (1859–1925) je v svoji izdaji *Frisinské památky, jich vznik a význam v slovanském písemnictví* (1896) 'Brižinski spomeniki, njihov nastanek in pomen za slovansko slovstvo' med drugim naštel nekaj domnevnih leksikalnih in semantičnih bohemizmov, ki naj bi bili značilni za jezik *Brižinskih spomenikov* (npr. tvorba samostalnika mest. ed. *poglagolani* (I 17) '(v) obrekovanju' naj bi bila podobna češ. *pomluva* 'obrekovanje'; pomen samostalnika tož. mn. *obeti* (II 38) 'žrtve' naj bi imela enak pomen kot češ. *oběť* 'žrtev') (Vondrák 1896: 18–19), iz česar je sklepal, da so besedila nastala v češk(o-slovašk)em jezikovnem prostoru, od koder so prišla v slovenski prostor, kjer so dobila svojo končno podobo.¹⁷

Podobno tezo je veliko pozneje ponovno zastopal tudi Aleksandr Vasiljevič Isačenko / Александр Васильевич Исаченко (1910–1978) v svojem delu *Jazyk a pôvod Frizinských památek / Sprache und Herkunft der Freisinger Denkmäler* (1943) 'Jezik in izvor Brižinskih spomenikov'. Preučeval je skladenjske in besedijske posebnosti besedil. Spovedna obrazca naj bi odražala prevladujoči starovisokonemški besedni red, tj. »pridevnik + samostalnik« (npr. *me telo* (I 29) 'moje telo', *mo dusu* (I 30) 'mojo dušo'), medtem ko naj bi pridiga izkazovala starocerkvenoslovanskega oziroma grškega, tj. »samostalnik + pridevnik« (npr. *telez nasich* (II 40) 'naših teles', *dus nasich* (II 40) 'naših duš'). Besedje vseh treh spomenikov pa vsebuje lekseme, ki ga v (sodobni) slovenščini ni, pojavlja pa se v stari cerkveni slovanščini, v prvi vrsti v besedilih tako imenovane moravske redakcije. Avtor sklene, da so besedila nastala znotraj moravske redakcije stare

zulassen. Wenn ich nun, von diesem Gesichtspunkte ausgehend, die Sprache der Freisinger Denkmäler näher ins Auge fasse, so glaube ich in derselben die deutlichsten Spuren einer Beeinflussung des Karanthisch-slovenischen von Seiten des echten, kirchlichen Altslovenischen entdecken zu können. Es lässt sich, meine ich, durchaus nicht in Abrede stellen, dass die Freisinger Denkmäler keine einheitliche Sprache bieten.« (Jagić 1876: 450.)

¹⁶ Glede Isačenkove teze o izvoru *Brižinskih spomenikov* gl. Cvetko Orešnik 1996, o nekaterih poznejših reinterpretacijah jezika vzhodnoalpskega prostora in *Brižinskih spomenikov* pa Cvetko Orešnik 1989.

¹⁷ »Pro povahu jazykovou nejsme ani nuceni držeti se slovinského území hned při vzniku původního textu Frisinských památek, neboť co tam je slovinského, dostalo se tam teprv při posledním přepisu neb při posledním spracování (snad již několikátém). Naopak nám ukazují zachované v nich bohemy, že původní texty vznikly na půdě, kde panoval ještě český (slovenský) živel.« (Vondrák 1896: 51.)

cerkvene slovanščine na Moravskem, na podlagi česar je v Panoniji nastala slovenska redakcija, ki se kaže predvsem na glasovni ravni.¹⁸

3 Jezik *Brižinskih spomenikov* s stališča zgodovinskega jezikoslovja

Če jezikovno gradivo to dopušča, zgodovinsko jezikoslovje s svojo eksaktno metodologijo omogoča natančno genealoško jezikoslovno določitev poljubnega jezikovnega sistema. Pri vzpostavljanju jezikovne genealogije je najpomembnejše merilo (zgodovinsko)glasoslovno. Že leipziška »mladogramatična« jezikoslovna šola (nem. Junggrammatiker) – August Leskien (1840–1916), Karl Brugmann (1849–1919), Bertold Delbrück (1842–1922), Hermann Osthoff (1847–1909), Hermann Paul (1846–1921); iz leipziške šole je izšel tudi Ferdinand de Saussure (1857–1913) – je namreč v 70. letih 19. stoletja prišla do pomembnega spoznanja, da se jezikovno spreminjanje najbolj sistemsko, regularno, »pravilno« dogaja na glasovni ravnini in da je glasovni sistem v jeziku najmanj odvisen od zunajjezikovnih dejavnikov. Glasovne spremembe je tako možno opisati z natančnimi glasovnimi pravili, ki so jih mladogramatiki imenovali *glasovni zakoni* (nem. *Lautgesetze*).¹⁹ V primerjavi z (zgodovinsko)glasoslovnim sta (zgodovinsko)oblikoslovno in (zgodovinsko)skladenjsko merilo manj pomembni, (zgodovinsko)besedoslovno merilo pa je tako rekoč nerelevantno. Osnova genealoške jezikoslovne klasifikacije so torej v prvi vrsti glasovne lastnosti (inovacije in arhaizmi) obravnavanih jezikovnih sistemov, ki imajo vrednost genetskih meril. Glasovnim se lahko pridružijo tudi oblikovne lastnosti, če se njihovi areali ujemajo z areali glasovnih lastnosti. Pri določanju genetskih meril sta zelo pomembni zemljepisna razširjenost jezikovnih inovacij ter njihova (relativna in absolutna) kronologija.

Kot je razvidno iz zgornjega kratkega pregleda najvidnejših pogledov na izvor besedil in jezika *Brižinskih spomenikov*, se različne hipoteze glede tega vprašanja bistveno razlikujejo v načinu argumentiranja svojih trditev. Argumenti, ki naj bi dokazovali genealoško pripadnost jezika teh spomenikov enemu ali drugemu geolektu, lahko razdelimo vsaj v tri večje vsebinske sklope. To so namreč različna dejstva, in sicer zgodovinska (tj. zgodovinske okoliščine nastanka in rabe ter najdbe besedil), paleografska (tj. pisava in črkopis), tekstološka (tj. morebitne ugotovljene drugojezične besedilne vzporednice ali celo predloge analiziranih besedil) in jezikovna (tj. lastnosti jezika samega na različnih ravneh jezikovnega sistema). Iz zapsanega o teoriji in metodologiji zgodovinskega jezikoslovja jasno sledi, da so pri genealoški opredelitvi poljubnega jezikovnega sistema merodajne samo njegove jezikovne, v prvi vrsti glasovne in oblikovne lastnosti, ne pa izključno zgodovinska in tekstološka dejstva brez upoštevanja jezikovnega gradiva. Pri tem pa

¹⁸ »Die Freis. Dkm. stellen in der Form, in der sie auf uns gekommen sind, die slovenische Redaktion eines mähr.-ksl. Textes dar. /.../ Es sind dies ebensowenig slovenische Texte, wie das Ostromir-Evangelium ein russischer Text ist, obwohl wir auch dort russische Lautmerkmale vorfinden.« (Isačenko 1943: 100.)

¹⁹ Za definicijo brezizjemnosti glasovne spremembe gl. Osthoff in Brugmann 1878: XIII.

je seveda jasno, da morajo zgodovinska in tekstološka dejstva izkazane jezikovne lastnosti smiselno kontekstualizirati. Sledi pregled zgodovinskih, paleografskih, tekstoloških in jezikovnih dejstev, povezanih z jezikom *Brižinskih spomenikov*, ki so se akumulirala v več kot dvestoletni zgodovini preučevanja tega enkratnega jezikovnega dokumenta.

Zgodovinska dejstva:²⁰ 1) Pokristjanjenje s Slovani poseljenih Vzhodnih Alp in zahodne Panonske nižine s strani salzburške (nad)škofije in oglejskega patriarhata se je začelo v drugi polovici 8. stoletja (med cerkvenima vplivnima območjema je pozneje cesar Karel Veliki (vladal 768–814) kot naravno mejo določil reko Dravo, in sicer v Panoniji leta 803, v Karantaniji pa leta 811) – višek salzburškega misijona v Karantaniji se navadno postavlja v čas vladavine karantanskega kneza Hotimirja (vladal 752–769) –, torej v obdobju pred moravsko misijo Konstantina Solunskega – Cirila (826/827–869) in njegovega brata Metoda (814–885) v letih 863–885; možno je, da so prva slovanska nabožna besedila v vzhodnoalpsko-zahodnopanonskem prostoru kot prevodi latinskih in (bavarsko)starovisokonemških predlog nastala že v tem obdobju. 2) Konstantin in Metod sta v letih 869–874 bivala na dvoru spodnjepanonskega kneza Koclja (vladal 861–874) v kraju *Mosapurc, urbs paludarum* (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (ok. 870) ‘Spreobrnenje Bavarcev in Karantancev’, 13; poslovenjeno Blatograd, Blatenski Kostel ali Blatenski Grad, tj. današnji Zalavár) pri Blatnem jezeru. 3) Freisinška škofija je imela v alpskoslovenskem oziroma zgodneslovenskem jezikovnem prostoru, natančneje na Kranjskem in Koroškem, posesti, in sicer loško gospostvo, tj. (Škofjo) Loko z okolico ter Poljansko in Selško dolino (od leta 973), ter posest na Lurnskem polju (nem. Lurnfeld) in v dolini reke Mele (nem. Möll) na zgornjem Koroškem (izpričano v letih 977–981) kot tudi cerkev svetega Primoža in Felicijana na Otoku ob Vrbskem jezeru (nem. Maria Wörth). Pri pridobivanju teh posesti je imel odločilno vlogo freisinški škof Abraham (škofoval 957–994). 4) *Brižinski spomeniki* so vezani v rokopisni kodeks z liturgično-homiletično vsebino z latinskimi besedili, »pontifikalni priročnik«, in so bili najdeni v samostanski knjižnici v Freisingu na Bavarskem.

Pisava in črkopis:²¹ Pisava *Brižinskih spomenikov* je latinica – gre za najstarejše besedilo katerega koli slovanskega jezika, zapisano v latinici –, in sicer karolinška knjižna minuskula – ta oblika latinice se je v času po Karlu Velikem v zahodno- in srednjeevropskem kulturnem območju uveljavila za zapisovanje latinskih črk –, ki so jo bavarski skriptorji uporabljali v zadnji četrtini 10. in prvi četrtini 11. stoletja. Črkopis, s katerim so zapisani *Brižinski spomeniki* (kot tudi nekateri slovenski jezikovni drobcji v latinskih in srednjevisokonemških rokopisnih besedilih) pa je (bavarsko)starovisokonemški (oziroma pozneje (bavarsko)

²⁰ Zgodovinska dejstva so povzeta po Ramovš in Kos 1937: 7–9, dopolnjena po Štih 2016: 42–55, 73–79.

²¹ O nemškem črkopisu, s katerim so zapisani *Brižinski spomeniki*, gl. Braune 1874: 527–528, Braune 162018: 226; Pirchegger 1931: 44; Ramovš in Kos 1937: 11–15; Holzer 2008: 96. O paleografskih značilnostih rokopisa gl. Grdina 1992/2004.

srednjevisokonemški),²² kar je najjasneje vidno npr. pri zapisovanju sičnikov in šumnikov.²³

Besedilne vzporednice:²⁴ 1) Spovedna obrazca v *Brižinskih spomenikih* in starocerkvenoslovanski spovedni obrazec *Činъ nadъ ispovѣdajōštīmъ sę* (Euch. Sin. 66b 1–80a 24), ki se pojavlja v *Sinajskem evhologiju* (*Euchologium Sinaiticum* = Euch. Sin.), starocerkvenoslovanskem spomeniku, zapisanem v glagolici in prepisanem v 11. stoletju, sta priredbi nekega starobavarskega spovednega obrazca, najverjetneje je bila osnova t. i. *Starobavarska* ali *Svetoemmeramska molitev* (nem. *Altbayerisches* ali *St. Emmeramer Gebet*) z začetka 9. stoletja. 2) Pridiga o grehu in pokori (po Ivanu Grafenauerju *exhortatio ad poenitentiam*) v *Brižinskih spomenikih* pa je najverjetneje priredba prvotno latinskega besedila *Exhortatio ad plebem christianam*, ki je bilo prevedeno tudi v (bavarsko) staro visoko nemščino. V stari cerkveni slovanščini se pojavlja pridiga s podobno vsebino, t. i. *Klimentova*

²² »Als ich zum ersten male unter Leskiens anleitung diese /Freisinger/ denkmäler las, machte dieser auf verschiedene absonderlichkeiten der orthographie aufmerksam und vermutete, dass dieselben aus dem deutschen ihre erklärung finden möchten**). Die richtigkeit dieser vermutung war mir sofort klar; es liegt ja auch so nahe, dass der oder die verfasser, mit der damals für das ahd. üblichen orthographie vertraut, deutsche lautbezeichnungen auf das slavische anzuwenden suchten. **) Ähnlich auch schon Kopitar /1836/ p. XLII.« (Braune 1874: 527–528.) »Ist somit in allen drei Denkmälern die Schreibung der *Zischlaute* auf Grund althochdeutscher Ausspracheverhältnisse durch mehr oder minder häufiges Versprechen zu verstehen, so kann auch hinsichtlich der übrigen Laute kein Zweifel bestehen, daß ihre Schreibung *nicht den altslovenischen Lautwert an sich*, sondern die asl. Laute in *althochdeutscher* Aussprache darstellt.« (Pirchegger 1931: 44.)

²³ Starovisokonemški *s [s] se je okoli 750 v nezvenečem glasovnem okolju spremenil v nezveneči [š] (tj. glas med sičnikom [s] in šumnikom [š]), v zvenečem glasovnem okolju pa v zveneči [ž] (tj. glas med sičnikom [z] in šumnikom [ž]), kar pa se v pisavi ni odrazilo: pgerm. *s > stvnem. s [s] > [š/z] (ok. 750); posledično sta se v (bavarski) stari in srednji visoki nemščini od srede 8. stoletja dalje s črko <s> (v rokopisih zapisano kot <ſ>) zapisovala šumnika pripornika š, ž, s črko <z> oziroma dvočrkjem <zz> pa sičniški pripornik s (in tudi sičniški zlitnik c) (Braune ¹⁶2018: 226–228; Kranzmayer 1956: 88–90, 112–113). To dejstvo med drugim potrjujejo tudi (bavarsko)staro- in srednjevisokonemške izposojenke v slovenščini (stvnem. *scado* [š] → psl. **škoda* > sln. *škōda*; stvnem. *missa* [šš] → psl. **mša* > sln. *māša*; frank. stvnem. *swēbal*, *swēval*, bav. stvnem. **swēpal* [ž] → sln. *žvėplo*; srvnem. *ribisen* [ž] → sln. *ribežen*; srvnem. *salbeie*, *salveie* [ž] → sln. *žajbelj* vs. srvnem. *vazzen* [ss] → nar. sln. *bāsati* ‘tlačiti’) (Striedter-Temps 1963: passim). Posledično se v najstarejših slovenskih rokopisnih spomenikih s črko <s> praviloma zapisujeta šumnika pripornika š, ž (in šumniki zlitnik č) (*Brižinski spomeniki*: 2 os. ed. sed. *zadenes* (I 26) = *zadeneš* ‘zadeneš, naložiš’, im. ed. m del. na -l *uzlissal* (I 31) = *uslišal* ‘uslišal’, *bose* (I 2) = *bože* ‘o bog!’), s črko <z> pa sičniška pripornika s, z (in sičniški zlitnik c) (*Brižinski spomeniki*: na zem *zue*te (I 8) = na sem *svētē* ‘na tem svetu’, tož. ed. m živ. *bozza* (II 46) = *bosa* ‘bosega’, u /.../ *zavuziti* (I 15) = v *zavisti* ‘v zavisti’, tož. ed. *izpovued* (I 11) = *izpovēd* ‘izpoved’; *Heiligenkreuški rokopis* OCist., Cod. 250 (ok. 1134–1147): ZEDEM (56v) = *sedam* ‘sedem’, OZZEM (64v) = *osəm* ‘osem’, DEZeNΘ (73r) = *desēt* ‘deset’ (Šekli 2022b: 26)). Iz zgodovine jezikoslovja je treba poudariti pomembno dejstvo, da je bil v germanistiki druge polovice 19. stoletja prav zapis zgodneslovenskih besedil v *Brižinskih spomenikih*, v katerih sta šumnika š, ž zapisana s črko <s>, eden izmed dokazov, da je v stari visoki nemščini okoli leta 750 prišlo do spremembe sičnika *s [s] v šumnika š, ž. To dejstvo je kot temeljno znanje sodobne germanistike navedeno v standardnih germanističnih priročnikih: »Recht gut gesichert ist die ſ-artige Aussprache des /s/: Die altslaw. Freisinger Denkmäler geben slaw. /š/ und /ž/ durch <s>, slaw. /s/ und /z/ durch <z> wieder. Die „schibillantische“ Qualität des /s/ wird auch durch die Weiterentwicklung im Mhd. (die auch die ungarische Orthographie mit <s> für [š] und <sz> für [s] reflektiert) und in konservativen rezenten Dialekten bestätigt.« (Braune ¹⁶2018: 226.)

²⁴ O besedilnih vzporednicah *Brižinskih spomenikov* gl. Grafenauer 1936 in Nahtigal 1942: 210–217.

homilija (katere avtor naj bi bil Kliment Ohridski (ok. 830/840–916), učenec Konstantina in Metoda) *Poučeníje na pamjatъ apostola ili mučenika*.

Jezikovne lastnosti: Jezik Brižinskih spomenikov izkazuje glasovne in oblikovne analoške spremembe na področju pregibanja (tj. končnic), na podlagi katerih ga je možno definirati kot alpsko (zahodno južno) slovanščino na prehodu v zgodnjo slovenščino (gl. razdelek 4.3).

Kljub naštetim zgodovinskim, paleografskim, tekstološkimi in jezikovnim dejstvom, ki so se bila nabrala v več kot dvestoletni tradiciji resnega zgodovinskega, paleografskega, filološkega in jezikoslovnega preučevanja ter bila argumentirano predstavljena v klasičnih temeljnih znanstvenih delih v zvezi s tem vprašanjem (gl. Grafenauer 1936; Ramovš in Kos 1937) in v sodobni znanstvenokritični izdaji s celostno znanstveno bibliografijo (gl. *Brižinski spomeniki* 1992/2004) pa se ponekod predvsem v paleoslavistiki – *paleoslavistika* je filologija, ki preučuje staro cerkveno slovanščino in njene redakcije – celo v drugi polovici 20. in v začetku 21. stoletja pojavlja neutemeljeno mnenje, da je jezik *Brižinskih spomenikov* »panonska (slovenska) redakcija« **stare cerkvene slovanščine**.²⁵ Sledi prikaz razmerja med staro cerkveno slovanščino in jezikom *Brižinskih spomenikov*.

4 Stara cerkvena slovanščina in jezik *Brižinskih spomenikov*

V nadaljevanju so najprej definirane stara cerkvena slovanščina in njene redakcije. Jezik *Brižinskih spomenikov* je nato postavljen v kontekst notranje zgodovine slovenskega jezika. Znotraj te sta jezikoslovno definirani časovni različici slovenščine na prelomu 10. v 11. stoletje, namreč alpska (zahodna južna) slovanščina (ok. 800–1000) in zgodnja slovenščina (ok. 1000–1200). Na podlagi spoznanj zgodovinskojezikoslovne analize jezika *Brižinskih spomenikov* je podana genealoška jezikoslovna določitev jezika imenovanih treh besedil.

4.1 Stara cerkvena slovanščina (ok. 863–885) in njene redakcije

Stara cerkvena slovanščina je prvi izpričani slovanski *knjižni jezik*, ki ga je Konstantin Solunski, pozneje Ciril (826/827–869) oblikoval za potrebe moravske misije v obdobju 863–885, na katero sta se z bratom Metodom (814–885) podala

²⁵ »Premda se Frizinški odlomci ne ubrajaju u užu kanon staroslavenskih spisa, ipak su za najstariju slavensku književnost vrlo važni, 1) jer su jedini latinicom pisani slavenski spomenik koji se neposredno nadovezuje na najstarije razdoblje staroslavenske književnosti, i 2) jer su jedini predstavnik panonske (slovenske) redakcije staroslavenskoga jezika s kraja X. i početka XI. st.« (Hamm ⁴1974: 189.) Prim. npr. tudi poglavje »Panonsko-slovenska redakcija i Brižinski spomenici« v Damjanović 2004: 153–157. »Ještě slaběji je doložena d) **panonska** (slovinská) redakce staroslověňštiny, která vůbec měla zvláštní postavení a zvláštní osudy: jako nástroj literární tvorby byla na panonském území v užívání v letech 869–873 a tvořila tedy vlastně jakousi lokální variantu staroslověňštiny velkomoravské (takže by se vůbec mohlo mluvit o širším typu „moravsko-panonském“.« (Večerka 2006: 104.)

leta 863 na prošnjo moravskega kneza Rastislava (vladal 846–870). Oblikovanje knjižnega jezika navadno vključuje t. i. *narečno podstavo*, tj. stvarno izhodišče knjižnega jezika, ki doživi standardizacijo in t. i. *civilizacijskojezikovno nadgradnjo*, imenovano tudi kultiviranje ipd.²⁶ Narečna podstava stare cerkvene slovanščine je bila vzhodna južna slovanščina 9. stoletja (iz katere sta se v 10. stoletju začela oblikovati vzhodnojužnoslovanska jezika, tj. makedonščina in bolgarščina), natančneje slovanski jezik v Solunu in njegovi okolici. Vzhodno južno slovanščino na glasovni ravni kot poseben starojužnoslovanski geolekt definira predvsem ena diagnostična glasovna sprememba, ki je samo vzhodnojužnoslovanska, namreč prehod praslavovanskih trdonebnikov **f, *d* v soglasniška sklopa **št, *zd* (psl. **světa* > stcsl. *svěsta* ‘svetilka, bakla, sveča; ogenj’ > blg. *svěšt* vs. nštok. *sv(ij)ěca*, sln. *svěča*; psl. **meda* > stcsl. *mežda* ‘meja, cesta’ > blg. *mežda* vs. nštok. *měda*, sln. *měja*). Pri civilizacijskojezikovni nadgradnji stare cerkvene slovanščine je opazno predvsem prevzemanje besedja s področja krščanstva iz (bizantinske) grščine (gr. *pharaō*, rod. ed. *pharaōnos* ‘faraon’ → stcsl. *faraonъ* ‘faraon’) in posnemanje, kalkiranje besedja po slednji (gr. *agathós* ‘dober’ + *poieîn* ‘delati’ → *agathopoeîn* ‘delati dobro’ = stcsl. *blagъ* ‘dober, blag’ + *tvoriti* ‘ustvarjati, oblikovati, delati’ → *blagotvoriti* ‘delati dobro’; gr. *núks*, rod. ed. *nuktós* ‘noč’ + *hēméra* ‘dan’ → *nukhthēmerov* ‘noč in dan’ = stcsl. *noštъ* ‘noč’ + *dnъ* ‘dan’ → *noštēdnije* ‘noč in dan’).

Redakcije stare cerkvene slovanščine pa so stara cerkvena slovanščina, na katero se je na različnih območjih slovanskega jezikovnega prostora, kjer se je le-ta uporabljala kot knjižni jezik, naplastila mlajša slovanska ljudskojezikovna plast, ki je lahko avtohtona ali alohtona: 1) mlajša avtohtona ljudskojezikovna plast, pri čemer gre za mlajšo časovno različico (kronolekt) vzhodne južne slovanščine, saj se pojavljajo starejše (nespremenjene) in mlajše (spremenjene) dvojnice iste zemljepisne jezikovne različice (geolekta): to sta makedonska in bolgarska redakcija; 2) mlajša alohtona ljudskojezikovna plast, pri čemer gre za mešani jezik, ki ima starejše glasovne odraze stare cerkvene slovanščine in mlajše, pozneje naplaščene glasovne odraze nevzhodnojužnoslovanskega ljudskega jezika, ki so nesistemske, tj. posledica mešanja: to so moravska (češka), čakavska (hrvaška), štokavska (srbska) in vzhodnoslovanska redakcija.

4.2 Alpska (zahodna južna) slovanščina (ok. 800–1000) in zgodnja slovenščina (ok. 1000–1200)

Slovanski jezik v vzhodnoalpskem in zahodnopanonskem prostoru se je v srednjem veku postopoma spreminjal od praslavščine do slovenščine.²⁷ Znotraj modeliranja lingvogeneze slovenskega jezika in njegove notranje jezikovne

²⁶ Za termin *narečna podstava* gl. Toporišič 2000: 797, za termin *civilizacijskojezikovna nadgradnja* (hrv. *civilizaciono-jezična nadgradnja*) pa Brozović 1978: 17.

²⁷ Za lingvogenezo slovenščine znotraj slovanskega jezikovnega prostora ter notranjo zgodovino slovenščine in njenih narečij prim. Šekli 2018: 148–156, 297–349, 2023: 447–448, kjer je navedena tudi izbrana temeljna znanstvena literatura.

(pred)zgodovine si v srednjem veku v časovnem zaporedju sledijo naslednje časovne in zemljepisne različice (kronolekti in geolekti): praslovanščina (do ok. 800 n. št.) – alpska (zahodna južna) slovanščina (ok. 800–1000 n. št.) – zgodnja (skupna, izhodiščna, enotna) slovenščina (ok. 1000–1200 n. št.) – narečna (neenotna) slovenščina (od ok. 1200 n. št.), ki se je najprej razcepila na dva makrogeolekta, to sta bili bolj arhaična severozahodna in bolj inovativna jugovzhodna slovenščina.²⁸ Znotraj slednjih so se postopoma izoblikovale slovenske *narečne ploskve (baze)* (do konca 14. stoletja), ki so definirane na podlagi starejših jezikovnih sprememb in tako odražajo genealoško delitev zemljepisnih različic slovenščine. Narečne ploskve so se nato naprej cepile na narečja (nekatera še na podnarečja) in krajevne govore. Slovenska narečja združujemo v *narečne skupine (grupe)*, ki so določene na podlagi mlajših jezikovnih sprememb in predstavljajo tipološko delitev zemljepisnih različic slovenščine. Sledi shematični prikaz jezikovnih lastnosti alpske (zahodne južne) slovanščine in zgodnje slovenščine, ki ju definirata spodnja časovna meja (*terminus post quem*) in zgornja časovna meja (*terminus ante quem*), jezikovne lastnosti prav teh starejših časovnih različic slovenščine je namreč možno prepoznati v jeziku *Brižinskih spomenikov*.

Spodnja meja alpske (zahodne južne) slovanščine je praslovanski premet jezičnikov (metateza likvid) s podaljšavo samoglasnika v vseh položajih, tudi v nestarokatiranih vzglasnih dvoglasniških zvezah, do katerega je prišlo okoli leta 800 n. št. Medtem ko npr. zapis moškega osebnega imena *Wallucus* za čas okoli leta 631 še vsebuje dvoglasniško zvezo **oC* [**āC*] (ok. 631 *Wallucus* (*Fredegari Chronicon* (659) 'Fredegarjeva kronika', IV: 72) = **Ualdūkā* (> poznopsl. **Voldyka*, tj. psl. **voldyka* 'vladar, vodja' > stesl. *vladyka* 'vladar, vodja', prim. priimek sln. *Vladika* > *Ladika*), osebno ime npr. *Razemuzza*, zapisano leta 864, že izkazuje »premeta-no« dvoglasniško zvezo s podaljšavo samoglasnika **oC* [**āC*] > **laC* [**lāC*] (864 *Razemuzza* (Krka/Gurk) = **Rastimysla* < psl. **Orstimysla* s prvim delom zloženke psl. **orsti* 'rasti' > sln. *rásti*, nštok. *rásti* vs. stčeš. *rósti* > češ. *růst*). Zgornja meja alpske slovanščine in hkrati spodnja meja zgodnje slovenščine pa bi lahko bila zgodneslovenska poenostavitev nekaterih popraslovanskih veččlenskih soglasniških sklopov z **v*, npr. zaporedja **tvr* v *tr*, ki se je dogajala okoli leta 1000.

²⁸ Strokovni izrazi kot *praslovanski*, *alpskoslovanski*, *slovenski* (za slednjega bi se brez »nacionalnih« oznak lahko reklo tudi npr. *severozahodnojužnoslovanski*, in sicer v razmerju do *osrednjejužnoslovanski* in *vzhodnojužnoslovanski*; podobno tudi za *nemški* denimo *južnozahodnogermanski*), *severozahodnoslovanski* in *jugovzhodnoslovanski* spadajo na področje zgodovinskega jezikoslovja in so definirani glede na jezikovne lastnosti dane časovne in zemljepisne jezikovne različice slovenskega jezika ter nikakor ne implicirajo identitetnih oznak govorcev teh jezikovnih različic (niti s strani govorcev samih niti s strani njihovih sosedov), v konkretnih primerih npr. ***Praslovan*, ***Alpski Slovan*, ***Slovenec*, ***Severozahodni Slovenec*, ***Jugovzhodni Slovenec* ipd. (pridevniki so namenoma zapisani z veliko začetnico), kaj šele sodobnih državljskih oznak kot npr. ***Avstrijec* ipd. Predmet preučevanja opisnega in zgodovinskega jezikoslovja je namreč v prvi vrsti jezik, in sicer njegove lastnosti v nekem časovnem obdobju ter njegovo spreminjanje v prostoru in družbi skozi čas, ne pa njegov govor, kaj šele *poslušalec*. Identitetna problematika ni predmet zgodovinskega jezikoslovja. Za slednje so oznake govorcev slovenskega/slovenskega jezika v Vzhodnih Alpah v srednjem veku (večji del na ozemlju današnje Republike Avstrije) kot *Slovenci* (prim. naslov zemljevida *Slovenci po naselitvi* v Kos 1955: 75) ali celo *Avstrijci* (prim. »Namen von Österreichern /.../, die zwischen dem VIII. und dem XIII. Jahrhundert lebten« v Kronsteiner 1975: 6) popolnoma neustrezne.

Tako npr. osebna imena, ki vsebujejo psl. **tvьrdь* ‘trd’ (> sln. *třd* vs. nštok. *tvřd*, stčeš. *tvrdý* > češ. *tvrdý*), do vključno 10. stoletja izkazujejo soglasniški sklop **tvr* ohranjen (npr. 864 *Turdazo* (Ziljska dolina) = **Tvьrdačь* < psl. **Tvьrdačь*), v 11. stoletju pa že njegovo poenostavitev v *tr* (npr. 1030 *Dridodrago* (Lind pri kraju Scheifling, zgornja Štajerska) = **Třdodrag* < psl. **Tvьrdodorgь*). Zgornja meja zgodnje slovenščine in spodnja meja narečne slovenščine pa je raznosnjenje praslovanskih nosnih samoglasnikov **ę*, **ǫ* v jugovzhodni (ne pa tudi v severozahodni) slovenščini okoli leta 1200, kar pa že pomeni začetek narečne cepitve slovenščine na imenovana dva makrogeolekta. Povsem pričakovano je torej, da zapisi zemljepisnih in osebnih imen na celotnem jezikovnem prostoru zgodnje slovenščine do konca 12. stoletja še izkazujejo prisotnost nosnih samoglasnikov (1074 *Lonca*, ok. 1160 *Lonka*, 1192–1197 *Lonca* = **Lǫka* za kraj (Škofja) Loka, nem. Bischofslack, nastalo iz psl. **lǫka* > sln. *lǫka* ‘močvirnat travnik’; prim. tudi zgodneslovenske števnike v *Heiligenkreuschem rokopisu* OCist., Cod. 250 (ok. 1134–1147), ki vsebujejo nosne samoglasnike: PaNT (40v) = *pęt* ‘pet’, DEWANΘ (72v) = *devęt* ‘devet’, DEZeNΘ (73r) = *desęt* ‘deset’ (Šekli 2022b: 25–26)).

4.3 Jezik *Brižinskih spomenikov* (ok. 972–1039)

V skladu z napisanim v zvezi s teoretično-metodološkim pristopom v zgodovinskem jezikoslovju je osnova za genealoško določitev poljubnega jezikovnega sistema torej zgodovinskojezikoslovna analiza predvsem njegovih glasovnih in oblikovnih lastnosti.²⁹

Najpomembnejše glasovne spremembe, ki so se zgodile od praslovanščine do jezika *Brižinskih spomenikov*, med katerimi so bile nekatere v času zapisa besedil še v teku, zaradi česar se pojavljajo diahrono dvojnice (tj. starejša, nespremenjena oblika in mlajša, spremenjena oblika), so v primerjavi s (staro) cerkveno slovanščino npr.:³⁰ 1) premet jezičnikov (metateza likvid) s podaljšavo samoglasnika v vseh položajih: psl. **(C)oRC*, **CeRC* > jsl. **(C)RaC*, **CRĕC* > BS *(C)RaC*, *CRĕC* (psl. **orzumęti* > stcsl. *rozumęti*, BS *rozumeti* (II 29) = *rozumęti* ‘rozumeti’); 2) poenostavitev soglasniških sklopov **tl*, **dl* v **l*: psl. **dl* > jsl. **l* > BS *dl* > *l* (psl. **modliti sę* > stcsl. *moliti sę*, BS *ze modliti* (II 59–60) = *sę modliti* ‘moliti (se)’; kor. sln. *modliti (se)*, drugod *moliti (se)* vs. psl. **kridlatьь* > BS daj. mn. *crilatcem* (I 4) = *kriatcem* ‘kriatcem, angelom’ (psl. **kridlo* > stcsl. *krilo*, sln. *krilo*; psl. **kridlatь* > stcsl. *krilatь*, sln. *krilăt*); 3) sprememba praslovanskih trdonebnikov **t*, **d* v **t* (> **ĕ*), **j*: psl. **t*, **d* > sln., Z kajk., čak. **t* (> **ĕ*), **j* > BS *t*, *j* (psl. **pomotь* > stcsl. **pomostь*, BS mest. ed. *pomoki* (III 20) = *pomoti* ‘(na) pomoči’; psl. **žędьь* > stcsl. *žęžďьь*, BS

²⁹ Jezikovne lastnosti jezika *Brižinskih spomenikov* so povzete po Ramovš in Kos 1937: 11–15, avtorjeva je določitev zemljepisne razširjenosti jezikovnih inovacij ter s tem posredno tudi njihove (relativne) kronologije.

³⁰ Edina jezikovna dvojnica, ki je ni možno pojasniti diahrono fonetično (temveč morda diatopično), sta sopomenski predponi z elativnim pomenom ‘iz’ psl. **vy-* vs. **ьz-* > BS *vi-* vs. *iz-* v istem besedilu (BS *uvignan* (II 9) = *vignan* ‘izgnan’ vs. *izbovuedati* (II 79) = *izpovędati* ‘izpovedati’).

tož. ed. m živ. *ŕegna* (II 45–46) = *žejna* ‘žejnega’); 4) psl. *šč, *žž > sln., kajk., čak., Z štok. *šč, *žž > BS šč [*sú/*šć] (*žž ni dokumentirano) (psl. im. ed. m del. na -n *krbščenb > stosl. *krbštenb*, BS *criŕken* (I 13) = *krščen* ‘krščen’); 5) sovpad praslovanskih krepkih polglasnikov *b̥, *b̥ v en sredinski polglasnik *ə (zapisan je z <e> ali <i> ne glede na svoj praslovanski izvor): psl. *b̥, *b̥ > Z jsl. *ə > BS ə (psl. *vbśb > stosl. *vbśb*, BS tož. ed. m neživ. *vuez* (I 3), *vuiz* (I 27) = *vəs* ‘ves’; psl. *dbnb > stosl. *dbnb*, BS tož. ed. *den* (I 9, 12, 32) = *dən* ‘dan’; psl. *sb̥b > stosl. *sb̥b*, BS rod. mn. *zil* (II 15) = *səl* ‘slov’); 6) rotacizem, tj. prehod praslovanskega medsamoglasniškega *ž v *r: psl. *VžV > sln., kajk., čak., Z štok. *VžV* > *VrV* > BS *VžV* > *VrV* (psl. 1. os. mn. sed. *možemb > stosl. *možemb*, BS *mofem* (II 41) = *možem* ‘moremo’ vs. psl. *teže > stosl. *te že*, BS *tere* (II 32, 110) = *tere* ‘ter’); 7) poenostavitev nekaterih popraslovanskih veččlenskih soglasniških sklopov z *v, npr. *stv v *st*: popsl. *stv > *st* > BS *stv* > *st* (psl. im. ed. m del. na -l *sb̥tvorilb > stosl. *sb̥tvorilb*, BS *ztuoril* (I 12) = *stvoril* ‘storil’ vs. psl. *sb̥tvoriti > stosl. *sb̥tvoriti*, BS *ztoriti* (II 107) = *storiti* ‘storiti’). Kot je razvidno iz tega zelo shematičnega prikaza najznačilnejših glasovnih sprememb od praslovanščine do jezika *Brižinskih spomenikov*, se vse našete glasovne spremembe z izjemo zadnje pojavljajo tudi v nekaterih drugih (zahodno)južnoslovanskih geolektih. Edina samó slovenska izpričana glasovna sprememba pa je poenostavitev soglasniškega sklopa *stv > st, ki torej že nakazuje jezikovno spreminjanje od alpske slovanščine proti zgodnji slovenščini.

Najpomembnejše oblikovne analoške spremembe na področju pregibanja, ki tudi kažejo na postopno spreminjanje v smeri proti zahodnojužnoslovanski slovenščini, zadevajo končnice naslednjih oblik, npr.: 1) tožilnik množine samostalnikov trde moške o-jevske sklanjatve psl. *y → *ę (psl. *grěxy > stosl. *grěxy*, BS *grechi* (II 111) = *grěxi* vs. *greche* (I 27) ‘grehe’); 2) roditeljski množine samostalnikov moške o-jevske sklanjatve: psl. *b̥/*b̥ → *ovb (psl. *grěxb > stosl. *grěxb*, BS *greh* (I 8) = *grěx* vs. *grehov* (II 114) = *grěxov* ‘grehov’); 3) roditeljski ednine moškega/srednjega spola zaimenske in imensko-zaimenske sklanjatve pridevnika psl. *go → *ga (psl. *togo > stosl. *togo*, BS *togo* (III 39, 41) = *togo* ‘tega’; psl. *db̥nbśb̥nájego > stosl. *db̥nbśb̥nájego*, BS *diniznego* (III 41) = *dənəs̥nėgo* ‘današnjega’ vs. psl. *takogo > stosl. *takogo*, ≥ BS *tacoga* (I 25) = *takoga* ‘takega’; psl. *nepravdb̥nájego > stosl. *nepravdb̥nájego*, ≥ BS *nepraudnega* (III 29) = *nepravdnėga* ‘nepravičnega’).³¹

³¹ Na časovni osi jezik *Brižinskih spomenikov*–slovenščina ni povsem jasno spreminjanje končnice za prvo osebo množine sedanjika, v *Brižinskih spomenikih* se namreč pojavlja odraz psl. *-mb̥ > BS -m, v slovenščini pa (izpričano od druge polovice 14. stoletja dalje) psl. *-mo > sln. -mo (o čemer že v Schleicher 1858: 324, za kar gl. razdelek 2.3) (psl. *nesemb̥ > BS *nezem* (II 39) = *nesem* ‘nesemo’ vs. psl. *nesemo (?) > sln. *nesemo*). Prvotno *-mo naj bi bila končnica za prvo osebo množine perfekta, ki naj bi se iz perfekta najprej posplošila v sedanjik atematskih glagolov (oblika atematskega glagola psl. *vėdē ‘vem’ je izvorno perfekt, mlajša po sedanjiku prenarajena oblika je *vėm̥ ‘vem’), pri katerih je prišlo po onemitvi praslovanskih šibkih polglasnikov do sovpada končnic za prvo osebo ednine in množine, iz sedanjika atematskih pa naj bi se razširila še v sedanjik tematskih glagolov (Nahtigal 1952: 92–93). V jeziku *Brižinskih spomenikov* sta končnici za prvo osebo ednine in množine sedanjika atematskih glagolov dejansko enakozvočni (psl. 1. os. ed. sed. *jesmb̥ > BS *iezem* (I 12, III 30), *iezem* (I 18), *gezim* (II 88), *iefem* (III 38) = *jesəm* ‘sem’ = psl. 1. os. mn. sed. *jesmb̥ > BS *gezim* (II 32), *gezim* (II 66) = *jesəm* ‘smo’). Zelo verjetno je, da končnica -mo ni praslovanske starosti in da je nastala pozneje v zgodovini posameznih slovanskih jezikov.

5 Sklep

Zgodovinskojezikoslovna analiza relevantnih glasovnih in oblikovnih lastnosti jezika *Brižinskih spomenikov* razkrije, da je gledano genealoško jezikoslovno leta **alpska (zahodna južna) slovanščina** (ok. 800–1000) **na prehodu v zgodnjo slovenščino** (ok. 1000–1200) iz časa okoli leta 1000 n. št. **in ne morda »slovenska redakcija stare cerkvene slovanščine«**. Ta jezik namreč izkazuje nedvomne alpskoslovenske in zgodneslovenske jezikovne inovacije ter ni »mešanica« prvotnih, starocerkvenoslovenskih (tj. vzhodnojužnoslovenskih oziroma makedonsko-bolgarskih) in drugotnih, pozneje naplaščenih »slovenskih« jezikovnih lastnosti, kar bi bilo značilno za redakcijo. V tem primeru bi pričakovali, da bi se v jeziku *Brižinskih spomenikov* npr. za odraza praslovenskih **í*, **đ* pojavljala tako vzhodnojužnoslovenska odraza *št*, *žd* kot alpskoslovenska odraza *í*, *j*, česar pa jezikovno gradivo ne potrjuje. Mnenje, da gre pri jeziku *Brižinskih spomenikov* za redakcijo stare cerkvene slovanščine, torej ne vzdrži resne znanstvene kritike.³²

To pa ne pomeni, da genealoški jezikoslovni pristop ne izključuje morebitnega kulturnega vpliva ter posledičnega sovplivanja med latinskimi, (bavarsko)starovisokonemškimi, alpskoslovenskimi in starocerkvenoslovenskimi besedili, tedaj prisotnimi v Vzhodnih Alpah in zahodni Panonski nižini na območjih, povezanih s slovanskimi kneževinami, kot so bile Karantanija, Karniola in Spodnja Panonija. Glede na izpričana zgodovinska dejstva je celo zelo verjetno, da so besedila v vseh štirih imenovanih jezikih dejansko prišla v medsebojni stik med bivanjem Konstantina in Metoda na dvoru spodnjepanonskega kneza Koclja v obdobju 867–874. Tekstološka analiza besedil namreč pokaže besedilne vzporednice, ki so zelo verjetno posledica njihove genetske sorodnosti v smislu skupne neposredne ali posredne besedilne predloge.³³ Tako sta spovedna obrazca v *Brižinskih spomenikih* v nekaterih prvinah podobna (bavarsko)starovisokonemški *Starobavarski* ali *Svettoemmeramski molitvi* (začetek 9. stoletja) in staročekvenoslovenskemu besedilu *Činъ nadъ ispovѣdajōštiimъ sę v Sinajskem evhologiju* (prepis iz 11. stoletja),³⁴ pridiga o grehu in pokori (*exhortatio ad poenitentiam*) v *Brižinskih spomenikih* pa

³² Sledeča trditev, ki se pojavlja v enem od priročnikov o stari cerkveni slovanščini, torej ne temelji na jezikovnih dejstvih (podčrtal M. Š.): »*Frizinské zlomky /.../, z nichž 1. a. 3. obsahují zpovědní formule přeložené ze staré horní němčiny, literarně kořeni asi už v misijní a pastorační činnosti před-cyrilometodějské a jazykově představují v podstatě starou slovinštinu se stopami staroslověnštiny, kdežto 2. obsahuje tzv. výzvu k pokání (tj. homilii), literarně kořeni v období cyrilometodějském a jazykově představuje v podstatě staroslověnštinu se stopami staré slovinštiny« (Večerka 2006: 104–105). Avtor namreč ne govori o zgodovinskih okoliščinah nastanka besedil ali o njihovih besedilnih vzporednicah in predlogah, temveč o jeziku samem, uporablja namreč izraz *jazykově* 'jezikovno'.*

³³ O dveh prevladujočih hipotezah o nastanku besedil (ne pa o izvoru jezika!) *Brižinskih spomenikov*, ki sta se izoblikovali v slovenskem jezikoslovju – to sta *karantansko-panonska* hipoteza (Jernej Kopitar, Franc Miklošič, Rajko Nahtigal, Ivan Grafenauer, France Grivec) in *karantanska* hipoteza (Fran Ramovš, Milko Kos) –, gl. Orožen 1989.

³⁴ Začetki vseh treh besedil izkazujejo besedilne vzporednice: *Starobavarska/Svettoemmeramska molitev*: *Trohtin, dir uuirdu ih pigihtik allero mīnero suntōno enti missatāteo* (1–2); *Brižinski spomeniki*: *Bože, gozpodi miloztiuvi, otze bofe, tebe izpovuede vuez moi greh = Bože, gospodi milostivi, otče bože, tebe izpovēdē vas moj grēx* (BS I 1–2); *Činъ nadъ ispovѣdajōštiimъ sę*: *G[ospod]i b[o]že, tebe bōdō azъ ispovēdenъ vsēxъ moixъ grēxъ* (Euch. Sin. 72a 5–6).

je najverjetneje priredba prvotno latinskega besedila *Exhortatio ad plebem christianam*, ki je bilo prevedeno v staro visoko nemščino, pri čemer se tudi v stari cerkveni slovanščini pojavlja pridiga s podobno vsebino, t. i. Klimentova homilija *Poučenije na pamjaty apostola ili mučenika* (prepis iz 13. stoletja) (katere avtor naj bi bil Kliment Ohridski, učenec Konstantina in Metoda). Kakorkoli že, morebitno vplivanje na besedilni ravni ter prevzemanje in posnemanje drugojezičnih besedijskih in skladenjskih prvin nikakor ne more in ne sme vplivati na dognanja o genealoškem statusu nekega jezikovnega sistema.³⁵

Literatura

Braune, Wilhelm, ¹⁶2018 (1886): *Althochdeutsche Grammatik*. Neu bearbeitet von Frank Heidermanns. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.

Braune, Wilhelm, 1874: Die altslovenischen Freisinger denkmäler in ihrem verhältnisse zur althochdeutschen orthographie. *Beiträge zur geschichte der deutschen sprache und literatur* 1. 527–534.

Brižinski spomeniki ¹1992/³2004 = *Brižinski spomeniki / Monumenta Frisingensia: znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Brozović, Dalibor, 1978: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. Flaker, Aleksandar in Pranjić, Krunoslav (ur.): *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta. 9–83.

Brunner, Richard J., 1997: Die Freisinger Denkmäler – Brižinski spomeniki Clm 6426 der Bayerischen Staatsbibliothek. *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics* 110/2. 292–307.

Cvetko Orešnik, Varja, 1989: Slovenskost Brižinskih spomenikov in nekatere novejšje hipoteze o njih. Toporišič, Jože (ur.): *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–50.

Cvetko Orešnik, Varja, 1996: K Isačenkovemu poskusu zavrnitve Ramovševih argumentov za slovenskost Brižinskih spomenikov. Kos, Janko, Jakopin, Franc in Faganel, Jože (ur.): *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 193–202.

Damjanović, Stjepan, ²2004 (12001): *Slovo iskona. Staroslavenska/starohrvatska čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska.

³⁵ Trditi, da je jezik *Brižinskih spomenikov* »slovenska redakcija stare cerkvene slovanščine«, je podobno kot reči, da je Linhartova *Županova Micka* »slovenska redakcija avstrijske nemščine«. Kot je znano, je komedija *Šupanova Mizka* (1789) Antona Tomaža Linharta (1756–1795) predelan prevod igrice *Die Feldmühle* (1777) 'Podeželski mlin' avstrijskega pisatelja Josepha Richterja (1749–1813) (Kos 2001: 39, 2002: 75). Poleg tega besedilo vsebuje veliko iz in prek nemščine prevzetih besed (*shlahtni, shribar, borfst, shęma; akt, pershona*) kot tudi kalkov, posnetih po nemščini (*mi ne dopade*). Vsa ta dejstva pa iz slovenščine še ne naredijo nemščine ...

Dobrowsky, Joseph, 1814: Nachricht von drey slawischen Aufsätzen, welche in einer sehr alten lateinischen Handschrift der öffentlichen Bibliothek zu München gefunden worden sind. *Slovanka: Zur Kenntniß der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer*. Prag, 249–251.

Docen, Bernhard Joseph, 1806: Nachrichten von einigen alten Handschriften der ehemaligen Freysinger Stiftsbibliothek. Aretin, Johann Christof von (ur.): *Beyträge zur Geschichte und Literatur, vorzüglich aus Schätzen der pfalzbairischen Zentralbibliothek zu München* 7. 225–259.

Docen, Bernhard Joseph, 1807: Anzeige einiger Denkmäler der slavischen Sprache aus dem X. Jahrhundert. *Neuer literarischer Anzeiger* 2/12 (24. 3. 1807). 190–191.

Goldast (von Haiminsfeld), Melchior, 1606: *Alamannicarum rerum scriptores aliquot veteres* II. Frankfurt: Wolffgang Richter.

Grafenauer, Ivan, 1936: *Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb isповědajqštiimь se*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.

Grdina, Igor, ¹1992/^β2004: Diplomatični in kritični prepis. *Brižinski spomeniki / Monumenta Frisingensia: znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 28–64.

Hamm, Josip, ⁴1974 (¹1956): *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Holzer, Georg, 2008: *Namenkundliche Aufsätze*. Innsbrucker Beiträge zur Onomastik 4. Wien: Praesens Verlag. 87–106.

Isačenko, Aleksander V., 1943: *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok / Sprache und Herkunft der Freisinger Denkmäler*. Bratislava: Slovenská akademie vied a umení.

Jagić, Vatroslav, 1876: Neue Beiträge Prof. Miklosich's zur Grammatik der altslovenischen und der übrigen slav. Sprachen. *Archiv für slavische Philologie* 1. 438–453.

Jagić, Vatroslav, 1885: *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*. Berlin: Commissionsverlag der Weidmann'schen Buchhandlung.

Jarnik, Urban, 1832: *Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich*. Klagenfurt: Ferdinand von Kleinmayr.

Kopitar, Bartholomaeus, 1822: *Josephi Dobrowsky, presbyteri, AA. LL. et Philosophiae Doctoris, Societatis Scientiarum Bohemicae et aliarum membri, Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus graeci, tum apud Dalmatas Glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet. Cum tabulis aeri incisus quatuor. Vindobonae, sumtibus et typis Antonii Schmid, C. B. P. typographi, 1822. LXVIII u. 722 S. in 8. Jahrbücher der Literatur* 17. 66–106.

Kopitar, Bartholomaeus, 1836: *Glagolita Clozianus*. Vindobonae: prostat apud Carolum Gerold bibliopolam. Ponatis s prevodom: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Uredil in spremno besedo napisal Jože Toporišič, prevedel Martin Benedik. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika literature in kulture, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.

Kos, Janko, ¹⁴2002 (¹1974): *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.

Kos, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kos, Milko, 1955: *Zgodovina Slovencev: od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

- Kranzmayer, Eberhard, 1956: *Historische Lautgeographie des gesamt-bairischen Dialektraumes*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Kronsteiner, Otto, 1975: *Die alpenlawischen Personennamen*. Österreichische Namenforschung 2. Wien: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung.
- Metelko, Franz Seraph., 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*. Laibach: Leopold Eger, Gubernialbuchdrucker.
- Miklosich, Franz, 1875: *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen*. Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn Buchhändler der Kais. Akademie der Wissenschaften.
- Nahtigal, Rajko, 1942: *Euchologium Sinaiticum: starocerkenoslovanski glagolski spomenik II: tekst s komentarjem*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani.
- Nahtigal, Rajko, ²1952 (¹1938): *Slovanski jeziki*. Ljubljana: DZS.
- Orožen, Martina, 1989: Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do stare cerkvene slovanščine. Toporišič, Jože (ur.): *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 87–101.
- Orožen, Martina, 1996: Jernej Kopitar in Brižinski spomeniki. Orožen, Martina: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 11–19.
- Osthoff, Hermann in Brugmann, Karl, 1878: *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Pirchegger, Simon, 1931: *Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler*. Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin. Leipzig: Markert und Petters.
- Ramovš, Fran in Kos, Milko, 1937: *Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Akademsko založba.
- Schaffarik, Paul Joseph, 1826: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: mit Kön. Ung. Universitäts-Schriften.
- Schleicher, August, 1858: Ist das altkirchenslawische altslovenisch? *Beiträge zur vergleichenden sprachforschung auf dem gebiete der arischen, celtischen und slawischen sprachen* 1. Herausgegeben von A. Kuhn und A. Schleicher. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung. 319–327.
- Striedter-Temps, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Šafařík, Pawel Josef, 1842: *Slowanský národopis*. Praha: Nákladem vydavatele.
- Šekli, Matej, 2016a: Od praslovanščine do stare cerkvene slovanščine. Šekli, Matej: *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropsčine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 349–373.
- Šekli, Matej, 2016b: Od praslovanščine do jezika Brižinskih spomenikov. Šekli, Matej: *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropsčine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 375–398.
- Šekli, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenез slovanskih jezikov*. *Linguistica et philologica* 37. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Šekli, Matej, 2021: Notranja in zunanja zgodovina slovenskega jezika v srednjem veku (ok. 550–1550). Šekli, Matej in Rezoničnik, Lidija (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 187–227.

Šekli, Matej, 2022a: Jezikovne lastnosti zgodnje slovenščine 11. in 12. stoletja. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 19. 3–32. DOI: <https://doi.org/10.3986/sjls.14.1.01>.

Šekli, Matej, 2022b: Zgodneslovenski števnik od 1 do 10 v Heiligenkreuzkem rokopisu iz tretje četrtine 12. stoletja (Heiligenkreuz, Cod. 250). *Slavistična revija* 70/1. 13–32. DOI: <https://doi.org/10.57589/srl.v70i1.3999>.

Šekli, Matej, 2023: Nekatere glasovne lastnosti narečne slovenščine v poznosrednjeveških rokopisnih spomenikih. *Slavistična revija* 71/4. 447–462. DOI: <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4136>.

Štih, Peter, 2016: Od 6. do konca 15. stoletja. Štih, Peter, Simoniti, Vasko in Vodopivec, Peter: *Slovenska zgodovina I–II*. Ljubljana: Modrijan. 35–221.

Toporišič, Jože, ⁴2000 (¹1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Večerka, Radoslav, 2006: *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Praha, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Nakladatelství Euroslavica.

Vondrák, Václav, 1896: *Frisinské památky, jich vznik a význam v slovanském písemnictví*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Востоковъ, Александръ Христовичъ, 1820: Разсужденіе о Славянскомъ языкѣ, служащее введеніемъ къ Грамматикѣ сего языка, составляемой по древнѣйшимъ онаго письменнымъ памятникамъ. *Труды Общества Любителей Россійской словесности при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ* 17. Москва: Въ Университетской Типографіи. 5–61.

[Vostokov", Aleksandr" Hristorovič', 1820: Razsuždenie o Slavjanskom" jazykě, služáčee vvedeniem" k" Grammatikě sего jazyka, sostavljaemoj po drevnějšim" onago pis'mennym" pamjatnikam". *Trudy Obščestva Ljubitelej Rossijskoj slovesnosti pri Imperatorskom" Moskovskom" Universitetě* 17. Moskva: V" Universitetskij Tipografii. 5–61.]

Востоковъ, Александръ Христофоровичъ, 1927: Грамматическія объясненія на три статьи Фрейзингенской рукописи. Кеппенъ, Петръ Ивановичъ (ur.): *Собрание словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи. Книга I^a. Памятники собранные въ Германіи. I. Въ Минхенѣ*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорскаго Воспитательскаго Дома. 21–86.

[Vostokov", Aleksandr" Hristoforovič', 1927: Grammatičeskija ob"jasnenija na tri stat'i Frejzingenskoj rukopisi. Keppen", Petr" Ivanovič' (ur.): *Sobranie slovenskih" pamjatnikov", nahodjaščihsja vně Rossii. Kniga I^a. Pamjatniki sobranye v" Germanii. I. V" Minheně*. Sanktpeterburg": V" Tipografii Imperatorskago Vospitatel'skago Doma. 21–86.]

Кеппенъ, Петръ Ивановичъ, 1927: Статьи Фрейзингенской рукописи. Кеппенъ, Петръ Ивановичъ (ur.): *Собрание словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи. Книга I^a. Памятники собранные въ Германіи. I. Въ Минхенѣ*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорскаго Воспитательскаго Дома. 1–20.

[Keppen", Petr" Ivanovič', 1927: Stat'i Frejzingenskoj rukopisi. Keppen", Petr" Ivanovič' (ur.): *Sobranie slovenskih" pamjatnikov", nahodjaščihsja vně Rossii. Kniga I^a. Pamjatniki*

sobranje v" Germanii. I. V" Minheně. Sanktpeterburg": V" Tipografii Imperatorskago Vospitatel'skago Doma. 1–20.]

Срезневский, Измаил, 1865: А. Востокова: Грамматическія объясненія на три статьи Фрейзингенской рукописи. Послѣсловіе редактора. Срезневскій, Измаил (ur.): *Филологическія наблюденія А. Х. Востокова*. Санктперербург: въ типографіи Императорской Академіи Наук. 75–89.

[Sreznevskij, Izmail, 1865: A. Vostokova: Grammatičeskija ob"jasnenija na tri stat'i Frejzingskoj rukopisi. Poslěslovie redaktora. Sreznevskij, Izmail (ur.): *Filologičeskija nabljudenija A. H. Vostokova*. Sanktpererburg: v" tipografii Imperatorskoj Akademii Nauk. 75–89.]

Ундольский, Вукол Михайлович, 1867: Обь открытіи и изданіи твореній Климента, епископа Словенска (Извлеченіе изъ статьи В. М. Ундольскаго). *Бесѣды въ Обществѣ любителей Россійской словесности при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ* 1. Москва. 31–38.

[Undol'skiy, Vukol Mihaylovič', 1867: Ob" otrkytii i izdaniij tvorenij Klimenta, episkopa Slovenska (Izvlčenje iz" stat'i V. M. Undol'skago). *Besědy v" Obščestvě ljubitelej Rossijskoj slovesnosti pri Imperatorskom" Moskovskom" Universitetě* 1. Moskva. 31–38.]